

Δυνατότητες και δυσκολίες ανατροπής της σύγχρονης αστικής κρατικής ηγεμονίας

Το άρθρο που ακολουθεί εντάσσεται σε μια συνολικότερη εργασία με τίτλο *Ο φαύλος κύκλος αποξένωσης- αστικής κρατικής ηγεμονίας*, η οποία πρόκειται να εκδοθεί σε ένα περίπου εξάμηνο· σ' αυτή γίνεται προσπάθεια να καταδειχθεί ο αυξανόμενος ρόλος της ηγεμονίας η οποία στηρίζεται στην αποξένωση και, ταυτόχρονα, να αναζητηθούν οι δυνάμεις εκείνες που μπορούν να συνειδητοποιήσουν την αποξένωση και να ανατρέψουν αυτή την ηγεμονία και την αντίστοιχη κρατική εξουσία στο σύνολό της, με στόχο την υπέρβαση της κρατικής μορφής οργάνωσης. Σ' αυτά τα πλαίσια έχει ιδιαίτερη σημασία να αναδείξουμε, έστω μέσα από μια συνοπτική κριτική παρουσίαση, ότι οι πιο σημαντικοί κλασικοί πολιτικοί φιλόσοφοι, και όχι μόνον το ουτοπικό, το μαρξιστικό ή το αναρχικό ρεύμα, - κι αυτό άσχετα από τη στάση που κρατούν απέναντί του - θεωρούν το αστικό κράτος ως ένα δίπολο βίας και δόλου, καταναγκασμού και ηγεμονίας που στηρίζεται στη δολιότητα.

Μια τέτοια ομοφωνία, από μόνη της, - και στο βαθμό που δεν συμμερίζεται κανείς το μοιρολατρικό πεσιμισμό ενός Βέμπερ ή και τις πιο πρόσφατες αντιλήψεις ενός Φουκουγκιάμα, που αντιμετωπίζουν την κεφαλαιοκρατική γραφειοκρατική οργάνωση, «τον οίκο της δουλειάς» ως την ορθολογικότερη και αξιέπραστη μορφή, και την αστική δημοκρατία ως το τέλος της ιστορίας - θα μπορούσε να οδηγήσει στην αναζήτηση μιας άλλης μορφής κοινωνικής οργάνωσης, μιας ανθρωποκεντρικής κοινωνίας της χειραφέτησης της προσωπικότητας και στην υπέρβαση αυτού του «πιο παγερού απ' όλα τα παγερά τέρατα που είναι το κράτος»¹· ακόμα θα μπορούσε να οδηγήσει στον εντοπισμό εκείνου του υποκειμένου που θα υλοποιήσει αυτή την υπέρβαση.

Ας ξεκινήσουμε, λοιπόν, από τον Μακιαβέλι· όχι τόσο επειδή είναι γενικώς αποδεκτός ως ο πατέρας της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης, αλλά επειδή είναι ο πρώτος ο οποίος αντιμετώπισε στον *Ηγεμόνα* το περιεχόμενο ενός σύγχρονου Κράτους-Ηγεμόνα², ενός ενιαίου εθνικού κράτους το οποίο θα έκφραζε τα συμφέ-

Ο Γιώργος Ρούσης είναι καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

ροντα της πρώιμης αστικής τάξης των ιταλικών πόλεων, οι οποίες μαζί με τις πόλεις τις Φλάνδρας, αποτέλεσαν τους προδρόμους εμφάνισης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, αν και αυτές εδραιώθηκαν πιο γρήγορα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες ³, όπου εμφανίστηκαν πιο καθυστερημένα.

Ο Μακιαβέλι, λοιπόν, έχοντας βεβαίως κατά νου από τη μια τον τρόπο διακυβέρνησης των υπό παρακμή ιταλικών πόλεων της εποχής του και, από την άλλη, μια λαθεμένη, είναι αλήθεια, αντίληψη για τον κοινωνικό δεσμό ανάμεσα σε μοναρχία και αριστοκρατία των μοναρχιών της Δυτικής Ευρώπης ⁴, αντικαθιστά την ηθική του χριστιανισμού με την ηθική της αποτελεσματικότητας.

Αυτή η ηθική που στοχεύει στην αποτελεσματικότητα του εθνοκράτους, κινείται ανάμεσα σε δύο πόλους, έτσι όπως αυτοί αναδείχνονται μέσα από το μύθο του Αχιλλέα, όπου ο Κένταυρος Χείρωνας εμφανίζεται ως μισός άνθρωπος και μισό άλογο. Έτσι, ο Μακιαβέλι τοποθετεί τη λειτουργία του Κράτους ανάμεσα στη δύναμη και την πειθώ, την ηγεμονία και την κυριαρχία, τη βία και τον πολιτισμό ⁵. Όταν όμως έρχεται να συγκεκριμενοποιήσει αυτό το διττό χαρακτήρα για να τον καταστήσει αποτελεσματικό, επιλέγει το δίδυμο μισό λιοντάρι - μισή αλεπού «Ο ηγεμόνας θα πρέπει να επιδιώκει να είναι ταυτόχρονα αλεπού και λιοντάρι, διότι αν είναι μόνο λιοντάρι δεν θα μπορεί να αντιλαμβάνεται τις παγίδες, ενώ αν είναι μόνο αλεπού δεν θα μπορεί να υπερασπίζει τον εαυτόν του ενάντια στους λύκους» ⁶.

Ο Μακιαβέλι εντοπίζει, λοιπόν, το δόλο σε συνδυασμό με τη βία, ως θεμελιακά χαρακτηριστικά του ιδανικού Ηγεμόνα-Κράτους.

Αν περάσουμε τώρα στους πιο πρόσφατους αναλυτές του σύγχρονου κράτους θα διαπιστώσουμε ότι, αν και όχι τόσο απόλυτα διατυπωμένο, το δίδυμο βία-δόλος αποτελεί και γι' αυτούς το θεμέλιο του.

Ο Χόμπς ξεκινάει, ως γνωστόν, από την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του στην Αγγλία, όπου σε μεγάλο βαθμό η οικονομία της αγοράς είχε κυριαρχήσει μαζί με τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις. Ο Χόμπς ανάγει την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του σε μια φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας και, σε συνδυασμό κυρίως με τη μηχανική η οποία κυριαρχούσε τότε στις φυσικές επιστήμες, αναζητά μέσω του κράτους να λύσει τις αντιθέσεις που προκύπτουν από ένα άθροισμα μεμονωμένων ατόμων, όπου ο · θένας είναι ένας λύκος για τον άλλο (homo homini lupus).

Αν και το στοιχείο της βίας και του καταναγκασμού είναι ξεκάθαρα στον Λεβιάθαν του Χόμπς, άλλο τόσο είναι ξεκάθαρο ότι το άτομο δεν μπορεί να εκφράσει την ατομικότητά του παρά μόνο μέσω ενός αυταρχικού κράτους εντούτοις δεν είναι ίσως τόσο οφθαλμοφανές το στοιχείο του δόλου.

Αυτό, όπως εξάλλου και στον Λοκ, προκύπτει μέσα από τη θεωρία του Συμβολαίου του οποίου οδηγεί στην Πολιτική Κοινωνία και το Κράτος.

Το Συμβόλαιο του Χόμπς είναι ένα συμβόλαιο ενότητας και ταυτόχρονα ένα συμβόλαιο υποταγής σ' έναν κυρίαρχο. Επειδή η *φυσική κατάσταση* είναι μια κατάσταση συνεχούς πολέμου και αναρχίας, οι άνθρωποι συναινούν να εναποθέσουν σε κάποιον, μέσω ενός μονομερούς ουσιαστικά συμβολαίου που δεν δεσμεύει τον

κυρίαρχο, το δικαίωμά τους να αυτοκυβερνώνται. Από κει και πέρα όλοι οι πολίτες πρέπει να υπακούουν το κυρίαρχο κράτος.

Όμως, και πέρα από το γεγονός ότι αυτό που οδηγεί τους ανθρώπους στη θεμελίωση αυτού του κράτους δεν είναι οι φυσικές τους ορμές αλλά αιτίες διαμάχης που αναφέρονται στην ανταγωνιστική κοινωνία της αγοράς⁷, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι το Κράτος εμφανίζεται ως ο υπερασπιστής των συμφερόντων όλης της κοινωνίας, ενώ στην πραγματικότητα δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Συνεπώς, και πέρα από τη βία, η κρατική εξουσία μπορεί να διαμορφωθεί και να ηγεμονεύει μόνο στο βαθμό που εξαπατά τους πολίτες ως προς το πραγματικό της περιεχόμενο, στο βαθμό που δόλια επιβάλλει την ηγεμόνευση της κυρίαρχης τάξης. Και το πραγματικό περιεχόμενο του Λεβιάθαν του Χομπς δεν είναι άλλο από την προώθηση των αστικών αξιών, όπως διασφάλιση και διεύρυνση της ιδιοκτησίας, καταπολέμηση της οκνηρίας και της σπατάλης, χαρακτηριστικών των αριστοκρατών, ενίσχυση της συσσώρευσης, προώθηση του εμπορίου κ.λπ.

Σε αντίθεση με τον Χομπς, κι ίσως αυτή η αντίθεση είναι που τον καθιστά πιο αποδεχτό από τους σύγχρονους φιλελεύθερους, ο Λοκ προτάσσει το στοιχείο της συναινετικής ηγεμονίας σε βάρος του καταναγκασμού και της βίας. Κι αυτό βεβαίως δεν συμβαίνει τυχαία. Ο ίδιος ο Λοκ υπήρξε γέννημα του ταξικού συμβιβασμού του 1688 ανάμεσα σε αστική τάξη, αριστοκρατία και κλήρο⁸ και, συνεπώς, τόσο η «φυσική κατάσταση» του ανθρώπου, όσο και η πολιτική κοινωνία οδηγούν στην καταγραφή αυτού του συμβιβασμού και στη φιλελευθεροποίηση του Κράτους. Ωστόσο και στον Λοκ συναντάμε τον καταναγκασμό και την ηγεμονία-συναίνεση. Κι εδώ, όπως και στον Χόμπς, έχουμε τη λογική σειρά «φυσική κατάσταση», συμβόλαιο, πολιτική κοινωνία.

Ο Λοκ ξεκινάει από μια κατάσταση ειρήνης, η οποία όμως προϋποθέτει ο καθένας να ιδιοποιείται μέσω της εργασίας του τόσα όσα ν' αφήνουν υπόλοιπο «αρκετό και εξίσου καλό» «για τους άλλους» και απαγορεύει τη συσσώρευση των φθαρτών προϊόντων της γης. Στο συμβόλαιο του οι άνθρωποι της φυσικής κατάστασης μεταβιβάζουν το δικαίωμα της τιμωρίας σε μια ανώτερη πολιτική εξουσία, η οποία επιλέγεται από την πλειοψηφία. Εδώ η λαϊκή κυριαρχία ταυτίζεται με τη βούληση της πλειοψηφίας. Αν όμως εξετάσουμε βαθύτερα τη συλλογιστική του Λοκ, θα δούμε ότι ούτε ο Λόγος που οδηγεί τους ανθρώπους στη διαμόρφωση της Πολιτικής Κοινωνίας, ούτε η ίδια η Πολιτική Κοινωνία, αποτελούν ιδιότητες ή προϊόντα όλων των ανθρώπων.

Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Μακφέρσον⁹, με την εμφάνιση του χρήματος ο Λοκ υπερβαίνει τα αρχικά όρια που έθετε στην ιδιοκτησία (προϊόν εργασίας) και στη συσσώρευση και κυρίως αποδίδει την κατοχή του Λόγου μόνο στους ιδιοκτήτες. Έτσι, το κράτος του Λοκ, από κράτος της λαϊκής κυριαρχίας μετατρέπεται, τόσο σε ότι αφορά τη δημιουργία του όσο και σε ότι αφορά στο περιεχόμενό του σε κράτος των Έλλογων ιδιοκτητών. Η ίδια η κατάσταση ειρήνης από την οποία ξεκίνησε μετατρέπεται σε κατάσταση πόλεμου, όπου μάλιστα η όποια εξέγερση των μη ιδιοκτητών καταδικάζεται ως μη έλλογη. Έχουμε, λοιπόν, και εδώ να κάνουμε με

ένα κράτος της κυρίαρχης οικονομικά μειοψηφίας, το οποίο για να λειτουργήσει απαιτεί τον καταναγκασμό της πλειοψηφίας, και ταυτόχρονα με ένα κράτος που ηγεμονεύει το σύνολο της κοινωνίας μέσω του δόλου της εμφάνισής του ως κράτος, όλων των πολιτών του, ως προϊόντος κοινής συναίνεσης μέσω ενός συμβολαίου ενότητας και στη συνέχεια αποδοχής της βούλησης της πλειοψηφίας.

Ταυτόχρονα, ως προς τη σχέση ατόμου - κράτους, «ο ατομικισμός του Λοκ, ατομικισμός μιας αναδυόμενης καπιταλιστικής κοινωνίας, δεν αποκλείει αλλ' αντίθετα απαιτεί την υπεροχή του κράτους έναντι του ατόμου»¹⁰. Το άτομο θεληματικά υποτάσσεται στο κράτος για να μπορέσει να εκφράσει την ατομικότητά του. Στον Ρουσσώ, παρά την αντιμετώπιση της κοινωνίας ως αθροίσματος μεμονωμένων βουλήσεων και το όραμα για μια μονοταξική κοινωνία ανεξάρτητων παραγωγών, το κράτος εμφανίζεται μέσα από μια διαλεκτική ανάλυση ως προϊόν βίας και δόλου. «Ο δεσπότης είναι κυρίαρχος μόνο όσο κρατάει την εξουσία [...]. Η βία τον συκρατούσε η βία τον γκρεμίζει»¹¹.

Όμως ο Ρουσσώ προχωρεί παρατέρα. Αποδίδει στο κράτος το πραγματικό ταξικό του περιεχόμενο. Τα υπάρχοντα κράτη είναι κράτη που εξυπηρετούν τα συμφέροντα των πλουσίων σφετεριστών και όχι όλου του λαού, «Στην πράξη οι νόμοι είναι πάντοτε χρήσιμοι γι' αυτούς που κατέχουν και επιβλαβείς γι αυτούς που δεν έχουν τίποτα»¹². Το κράτος είναι, λοιπόν, για τον Ρουσσώ προϊόν βίας. Είναι το ίδιο βίαιο και ανελεύθερο («ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος και παντού βρίσκεται πίσω από τα σίδερα»)¹³. Εκφράζει τα συμφέροντα των πλουσίων, αλλά ταυτόχρονα είναι προϊόν της δολιότητας των πλουσίων οι οποίοι κατόρθωσαν να ηγεμονεύσουν στην κοινωνία όχι με τη δύναμή τους, αλλά θέτοντας τους μη ιδιοκτήτες σε μια τέτοια κατάσταση που να μην μπορούν να υπάρχουν δίχως τους ιδιοκτήτες.

Έτσι, ο πλούσιος μεταχειρίζεται τις δυνάμεις αυτών των ιδίων των αντιθέτων του και τους μεταβάλλει σε υπερασπιστές του¹⁴. Έχουμε συνεπώς να κάνουμε μ' ένα κράτος βίαιο και ταυτόχρονα δόλιο, με μια κρατική εξουσία που πέρα από την βία επιβάλλεται και μέσω της ηγεμονίας που ασκεί στη βάση του δόλου. Αυτό συμβαίνει ακόμη και στα πιο δημοκρατικά κράτη όπου αποφασίζει η πλειοψηφία, και όπου, ακριβώς χάρη στο δόλο, στις ψευδαισθήσεις, στην άγνοια, η πλειοψηφία δεν εκφράζει τη «γενική βούληση», δηλαδή το ίδιο το πραγματικό συμφέρον του λαού αλλά το αντίθετό της.

Στον Χέγκελ, ο οποίος ώριμος πια θεωρεί ότι η λύση της αντίθεσης ανάμεσα στην υποκειμενικότητα και την κοινωνικότητα, το μέρος και το όλο, το άτομο και την πολιτεία είναι η κρατική γραφειοκρατία, πέρα από το ότι η διαλεκτική του, αν της αφαιρεθεί το ιδεαλιστικό της περιβλήμα, οδηγεί λογικά στην υπέρβαση του κράτους, υπάρχει στα έργα της νεότητάς του μια σαφής αναφορά στην αντίφαση κράτους και ελευθερίας, στον καταναγκαστικό χαρακτήρα του κράτους. Για το νέο Χέγκελ η ελευθερία απαιτεί την κατάργηση κάθε διάκρισης ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, την κατάργηση κάθε ιεραρχίας και κάθε κράτους¹⁵ και την ανάπτυξη των συγκεκριμένων ανθρώπων. «Από τη φύση έρχομαι στα έργα του ανθρώπου. Προτάσσοντας την ιδέα της ανθρωπότητας, θέλω να δείξω ότι δεν υπάρχει

καμία ιδέα κράτους, επειδή το κράτος είναι κάτι μηχανικό, [υπάρχει] εξίσου ελάχιστα όσο υπάρχει και μια ιδέα μιας μηχανής. Μόνον ό,τι είναι αντικείμενο της ελευθερίας ονομάζεται ιδέα. Πρέπει λοιπόν να πάμε πέρα από το κράτος! Διότι κάθε κράτος πρέπει αναγκαστικά να μεταχειρίζεται ελεύθερους ανθρώπους ως μηχανικό σύνολο γραναζιών, και δεν πρέπει να το κάνει, επομένως πρέπει να πάψει¹⁶.

Αργότερα, όταν ο ώριμος πια Χέγκελ «συστηματοποιεί τη Φιλοσοφία, όταν σταματάει το χρόνο και του βάζει ως τελικό όριο το υφιστάμενο κράτος ή ακόμη και την όποια κρατική μορφή οργάνωσης, μια που δεν φαίνεται ν' αντιμετωπίζει πια το ενδεχόμενο μιας ακρατικής οργάνωσης της κοινωνίας [...] καταστρέφει την πιο βαθιά του σκέψη»¹⁷. Έτσι, μέσα κυρίως από το ρόλο των γαιοκτημόνων και των συνελεύσεων των τάξεων αποδίδει στο κράτος το πραγματικό ταξικό και συνεπώς βίαιο περιεχόμενό του.

Από τη μια ο λαός κάνει την είσοδό του στο κράτος απογυμνωμένος από το πραγματικό του είναι, από τα πραγματικά του συμφέροντα, ενώ οι αντιπρόσωποι των συνελεύσεων των τάξεων παίζουν το ρόλο του κυματοθραύστη απέναντι στο κράτος ακριβώς για να απομονώσουν αυτά τα συμφέροντα. Από την άλλη, εισάγοντας δίχως καμιά διαμεσολάβηση τους εκπροσώπους της πιο καθαρής μορφής ιδιοκτησίας στην πολιτική κοινωνία ο Χέγκελ αποδέχεται έμμεσα ότι το Κράτος του Πνεύματος είναι κράτος της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Η μερικότητα ηγεμονεύει τελικά εμφανιζόμενη ως ολότητα. Το συμφέρον των ιδιοκτητών ηγεμονεύει ως συμφέρον ολόκληρης της κοινωνίας. Στο βαθμό μάλιστα που ο Χέγκελ μας εμφανίζει αυτή την πραγματικότητα ως μια λογική αναγκαιότητα, ως τη «δύναμη της Ιστορίας» και του πνεύματος την οποία δεν μπορούμε παρά να αποδεχθούμε ως έχει, αυτό σημαίνει ότι η δοσμένη κυριαρχία θα πρέπει να έχει μιά συναινετική αποδοχή, να ηγεμονεύει με τη συναίνεση όλων των πολιτών.

Βλέπουμε, συνεπώς, ότι, είτε άμεσα είτε έμμεσα, οι πιο σημαντικοί στοχαστές που ασχολήθηκαν με το κράτος από την περίοδο της εξάπλωσης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, αποδέχονται το γεγονός ότι στο επίπεδο της κρατικής εξουσίας συνυπάρχουν σ' ένα ενιαίο σύνολο η δύναμη και η ιδεολογία, ο καταναγκασμός και η συναίνεση. Η βία συνδυάζεται είτε στην πιο άμεση μορφή της είτε ως οικονομικός καταναγκασμός, είτε ως εσωτερικευμένη φοβία με την ηθική της αποτελεσματικότητας με τη «φυσική κατάσταση», με το Πνεύμα, με το Λόγο, με το δόλο για να μπορέσει να διαμορφωθεί ο συνεκτικός κοινωνικός ιστός στήριξης του κρατικού εποικοδομήματος.

Φθάνουμε, έτσι, μετά τη σύντομη τούτη αναδρομή που προηγήθηκε στο μαρξιστικό ρεύμα.

Εδώ τα πράγματα διατυπώνονται πιο ξεκάθαρα. Το κράτος είναι όργανο της κυρίαρχης τάξης και ταυτόχρονα μορφή οργάνωσης της κοινωνίας κάτω από την κυριαρχία της ίδιας τάξης. Γεννιέται στα πλαίσια της ταξικής κοινωνίας· είτε ως όργανο και οργάνωση ταυτόχρονα, στα πλαίσια του δουλοκτητικού συστήματος το οποίο χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη γή, είτε ως οργά-

νωση και στη συνέχεια μετατρέπεται σε όργανο και οργάνωση στα πλαίσια του «ασιατικού» τρόπου παραγωγής, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την μη ύπαρξη ιδιωτικής ιδιοκτησίας¹⁸, μέσω της απόσπασης των διαχειριστών από τα συμφέροντα της κοινωνίας. Το κράτος εμφανίζεται ως κυρίως καταναγκαστικός, βίαιος μηχανισμός της κυρίαρχης τάξης που κατέχει την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής - και αυτό είναι που το χαρακτηρίζει, ειδικά σε σχέση με την υπόλοιπη πολιτική εξουσία της κυρίαρχης τάξης - αλλά, ταυτόχρονα, μέσω του οικονομικού καταναγκασμού και μέσω της ιδεολογίας ως στρεβλής, ψευδούς συνείδησης, η αστική τάξη κατορθώνει να ηγεμονεύει τις άλλες τάξεις και στρώματα.

Αυτή η ηγεμονία επιτείνεται με το πέρασμα από τον εξωοικονομικό καταναγκασμό των προκαπιταλιστικών τρόπων παραγωγής στον οικονομικό καταναγκασμό του καπιταλισμού· και τούτο διότι η απόσπαση της οικονομίας από την πολιτική διευκολύνει την εμφάνιση του κράτους ως ουδέτερου, ενώ η σχετική του αυτοτέλεια από την κυρίαρχη τάξη συνολικά και από τα επί μέρους τμήματά της έρχεται να προστεθεί στην αυτοτέλειά του από την κοινωνία και στην αναγκαιότητα ύπαρξης μιας συγκροτημένης διαχείρισης των κοινών συμφερόντων.

Ο Μαρξ, λοιπόν, ανατρέποντας τα δύο ρεύματα που κυριαρχούσαν στην εποχή του σχετικά με τις ιδεολογικές αναπαραστάσεις του κράτους - με άλλα λόγια το κράτος ως ενσάρκωση της απόλυτης ιδέας ή το κράτος ως προϊόν ενός ελεύθερου συμβολαίου - καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, από τη μια δεν είναι το κράτος που παράγει την κοινωνία ούτε η Ιδέα που παράγει το κράτος, αλλά η κοινωνία που γεννά το κράτος· και από την άλλη ότι αυτό το κράτος δεν είναι ουδέτερο. Σ' αυτά τα πλαίσια καταναγκασμός και ηγεμονία αποχτούν πια το πραγματικό τους περιεχόμενο ως ταξικός καταναγκασμός και βία, ως οικονομικός καταναγκασμός, ηγεμονία που στηρίζεται στην ιδεολογία, δηλαδή την ψευδή, στρεβλή συνείδηση¹⁹.

Η ανθρώπινη φύση, ο Λόγος, το Πνεύμα, οι διάφορες ηθικές, ή θρησκευτικές ιδέες που πέρα από τη βία αποτελούσαν το συνεκτικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης, αντικαθίστανται εδώ από τη δυναμική της κυρίαρχης ιδεολογίας, από το νέο Θεό, το κέρδος και το χρήμα.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι η μετατόπιση του ίδιου του Μαρξ από την «καθαρή» φιλοσοφία στην οικονομική θεμελίωση των φιλοσοφικών του εκφάνσεων στα πιο ώριμα έργα του - κάτι που κατά την άποψή μας σε καμιά περίπτωση δεν οδηγεί στο συμπέρασμα για δύο Μαρξ, ένα νέο φιλόσοφο Χεγγελιανό και έναν ώριμο οικονομολόγο επιστήμονα (Althusser) - είχε σαφώς μια συνέπεια στη μετατόπιση της οπτικής γωνίας αντιμετώπισης της σχέσης καταναγκασμού, ηγεμονίας από τους επιγόνους του Μαρξ, στα πλαίσια μιας γενικότερης απογύμνωσης της κριτικής της οικονομίας από την φιλοσοφία. Αυτό είναι ιδιαίτερα ξεκάθαρο στον Λένιν, ο οποίος, και λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών της Ρωσίας, απέδωσε όχι μόνον καθοριστική αλλά και συχνά μονόπλευρη βαρύτητα στο ζεύγος βία-όργανο απέναντι στο ζεύγος ηγεμονία-οργάνωση, υποβαθμίζοντας, έτσι, τόσο τη δυναμική της ηγεμονίας της αστικής τάξης στις χώρες όπου ήταν κυρίαρχη, όσο και το ταξικό περιεχόμενο της οργάνωσής της, την οποία όχι μόνο θαύμαζε αλλά

και ονειρευόταν για τη Ρωσία.

Και απ' αυτή τη σκοπιά δεν μπορεί να θεωρηθεί συμπτωματικό το γεγονός ότι, εκείνοι που απέδωσαν ιδιαίτερο βάρος στα ζητήματα της ιδεολογίας, της αποξένωσης και κατά προέκταση της ηγεμονίας, ήταν στη συνέχεια οι «φιλοσοφούντες» μαρξιστές και πιο συγκεκριμένα ο Γκράμσι, ο Λούκατις και η σχολή της Φραγκφούρτης. Από την άλλη είναι αλήθεια ότι τόσο ο Μαρξ, όσο, πιο επιπόλαια ίσως, και το αναρχικό ρεύμα αλλά και οι προαναφερθέντες επίγονοι μαρξιστές τοποθετήθηκαν για να προσδιορίσουν το επαναστατικό υποκείμενο με κριτήριο τη δυνατότητα των διαφόρων τάξεων και στρωμάτων να συνειδητοποιήσουν την υπάρχουσα πραγματικότητα και να υπερβούν την κυρίαρχη ιδεολογία, για να καταλήξουν, στην εργατική τάξη (Μαρξ, Λένιν, Γκράμσι), με έμφαση στο ρόλο της διανοήσης, (Λούκατις), στην αγροτιά και τους μη ενσωματωμένους εργάτες (Μπακούνιν), στους πρωτοπόρους καλλιτέχνες ή στη νεολαία (σχολή της Φραγκφούρτης) ή ακόμα και στο γυναικείο κίνημα (Πέρυ Άντερσον) ²⁰.

Πώς, όμως, διαμορφώνεται σήμερα η σχέση καταναγκασμού - ηγεμονίας στα πλαίσια του σύγχρονου αστικού κράτους των αναπτυγμένων χωρών;

Η άποψή μας είναι ότι, αν και το κράτος συνεχίζει να είναι ένας καταναγκαστικός, κατασταλτικός, βίαιος μηχανισμός, ο οποίος κι όταν δεν εκδηλώνεται άμεσα ως τέτοιος διατηρεί και αναπαράγει ως εφεδρία τη βία, διαφορετικά θα έπαυε να είναι κράτος, εντούτοις στηρίζεται όλο και περισσότερο, όσον αφορά στις αναπτυγμένες χώρες, στην ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης ή, με άλλα λόγια, στη συναινετική αποδοχή της κυριαρχίας της από μέρους ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού κι αυτό στη βάση της αποξένωσης που κυριαρχεί. Στην εποχή μας ο απροκάλυπτος καταναγκασμός δεν επαρκεί για να ερμηνεύσει το γεγονός ότι οι κυριαρχούμενοι ανέχονται το ζυγό τους, ανέχονται τον οικονομικό καταναγκασμό και τη βαρβαρότητα. Ακόμη και η εσωτερίκευση αυτού του καταναγκασμού με τη μορφή του φόβου δεν αποτελεί επαρκή ερμηνεία ²¹.

Και το πιο τραγικό είναι ότι ο εν δυνάμει νεκροθάφτης του καπιταλισμού, το προλεταριάτο, λόγω της μακρόχρονης κυριαρχίας των αστικών αξιών, των πραγματοποιημένων σχέσεων, αλλά και λόγω της κυριαρχίας του ρεφορμισμού (εδώ συμπεριλαμβάνονται και τα κομμουνιστικά κόμματα) στο εργατικό κίνημα, έχει αποξενωθεί σε τέτοια έκταση και βάθος, που έχει μετατραπεί, στη μεγάλη του πλειοψηφία, σε μια δύναμη που αναζητά περισσότερο την ενσωμάτωσή της στο κυρίαρχο σύστημα παρά την ανατροπή του, και πολύ περισσότερο την ανατροπή του συστήματος της μισθωτής καταναγκαστικής εργασίας. Μ' άλλα λόγια, και πέρα από τη βία, το σύγχρονο αστικό κράτος έχει κατορθώσει να ηγεμονεύει τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού συμπεριλαμβανομένης και της εργατικής τάξης.

Η βούληση της αποξενωμένης-αλλοτριωμένης πλειοψηφίας έχει μετατραπεί στο αντίθετο της «γενικής βούλησης». Κι αυτό συμβαίνει σε μια εποχή που η ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών δυνάμεων, τουλάχιστον όσον αφορά στις αναπτυγμένες χώρες, προσφέρει άμεσα τη δυνατότητα - κάτω από μια διαφορετική

μορφή οργάνωσης της κοινωνίας - υπέρβασης ή, τουλάχιστον, σημαντικού περιορισμού τόσο της μισθωτής καταναγκαστικής εργασίας, όσο και του στενού καταμερισμού της - και συνεπώς της αποξένωσης - ενώ ταυτόχρονα απαιτεί και επιτρέπει τη μη παραγωγή υπεραξίας, εκθέτοντας, έτσι, την κεφαλαιοκρατική οργάνωση στη ρίζα που τη στηρίζει. Βρισκόμαστε, συνεπώς, σε μια εποχή αυξημένων δυνατοτήτων υπέρβασης της αποξένωσης και ταυτόχρονα γενίκευσης και έντασής της, σε μια εποχή που η πρόοδος συντελείται συνήθως σε βάρος της ανθρωπιάς. Σε μια εποχή που από τη μια κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι συντελείται, και μάλιστα με όλο και πιο ταχείς ρυθμούς, μια ορισμένη ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών δυνάμεων, μια ορισμένη άνοδος του βιοτικού επιπέδου μεγάλου τμήματος του πληθυσμού των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών και, από την άλλη, όπου κανένας δεν μπορεί να υποστηρίξει βάσιμα ότι η ανάπτυξη αυτή είναι μονοσήματα προοδευτική.

Η ανάπτυξη της πυρηνικής ενέργειας, της πληροφορικής, της βιοτεχνολογίας, κ.λ.π., όχι μόνο καθορίζονται, ως επιστημονικές επιλογές, από τις κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής, αλλά και συντελούνται μέσα από μια αντιφατική πορεία στα πλαίσια της οποίας η ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών δυνάμεων αντί να υποτάσσεται στην υπηρεσία της ανεμπόδιστης ανάπτυξης της προσωπικότητας και να πραγματοποιείται σε αρμονία με τη φύση, συντελείται ενάντια στην ουσία του ανθρώπου και εχθρικά προς τη φύση. Πραγματοποιείται, κι αυτό κανείς δεν μπορεί να το αρνηθεί, όχι μόνον σε βάρος του επιπέδου ζωής ή και της ίδιας της ζωής της μεγάλης πλειοψηφίας των κατοίκων του πλανήτη μας, όχι μόνον σε βάρος της φύσης, αλλά παντού σε βάρος της ίδιας της ουσίας του ανθρώπου ως δυναμικής αυτοανάπτυξης που αυτή εμπεριέχει και ως κοινωνικής ατομικότητας.

Το μεγαλύτερο τμήμα των κατοίκων των αναπτυγμένων χωρών, χάνοντας τη ζωή τους για να την «κερδίζουν» μέσα από τη διαδικασία της μισθωτής καταναγκαστικής εργασίας, μέσα στα πλαίσια ενός περιοριστικού και εντεινόμενου καταμερισμού εργασίας, ή ακόμα ζώντας την αντίθεση ανάμεσα στη συσσώρευση και τον καταναλωτισμό, την αίσθηση του έχειν και του είναι, να μην ικανοποιεί, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, μια σειρά από «ανάγκες» που καθορίζονται από τις κυρίαρχες αξίες, όμως ταυτόχρονα παρεμποδίζεται να αναπτύξει τις ποικιλόμορφες δυνατότητές του, βλέπει να καταστέλλονται ή να στρεβλώνονται οι πραγματικές του ανάγκες, να αποξενώνεται η προσωπικότητά του. «Η επικρατούσα δημοκρατική κουλτούρα [...] εμποδίζει την ανάπτυξη των αναγκών με την πρόφαση ότι τις προωθεί, και περιορίζει τη σκέψη και την εμπειρία, με την πρόφαση ότι τις διευρύνει»²².

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες διαμορφώνεται ένας φαύλος κύκλος. Ενός κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής που γεννά την αποξένωση και μίας αποξένωσης που στηρίζει την κεφαλαιοκρατική ηγεμονία και το κράτος της. Στο βαθμό, λοιπόν, που δεν αποδεχόμαστε τη χυδαία μηχανιστική αντίληψη περί αυτόματης, νομοτελείακής κατάρρευσης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής και του κρατικού τους εποικοδομήματος στα πλαίσια μιας ορισμένης ωρίμανσης των παραγωγικών δυνάμεων - αντίληψη που προσεγγίζει τον ιδεαλιστικό προκαθορισμό του γί-

γνεσθαι από το Πνεύμα - ή ακόμα στο βαθμό που θεωρούμε ότι πρωταρχικό, θεμελιακό στοιχείο αυτών των δυνάμεων είναι ο ανθρώπινος παράγοντας, το ζήτημα που τίθεται αρχικά είναι το εξής: Ποιές δυνάμεις είναι ικανές να συνειδητοποιήσουν την αποξένωση, να αποκαλύψουν την κυρίαρχη ιδεολογία ως στρεβλή συνείδηση, να θέσουν σε αμφισβήτηση την αστική ηγεμονία και, κατ' επέκταση, την αστική κυριαρχία; Μ' άλλα λόγια ποιές είναι εκείνες οι δυνάμεις που, παρά το ότι υφίστανται και αυτές την αποξένωση, είναι ικανές να ξεγεραθούν εναντίον όχι μόνο της εκμετάλλευσης και της αδικίας αλλά και του χυδαίου καταναλωτισμού, της μαζικής κουλτούρας, της μόδας και του πραγματισμού, μ' άλλα λόγια εναντίον της κυρίαρχης ιδεολογίας συνολικά και των κυρίαρχων αξιών;

Το ερώτημα αυτό αποχτά σήμερα ιδιαίτερη βαρύτητα διότι, σε αντίθεση με την περίοδο του περάσματος στον καπιταλισμό, όπου η καινούργια κοινωνία είχε ήδη αναπτυχθεί και, σ' ένα βαθμό, κυριαρχήσει οικονομικά στα πλαίσια της παλαιάς, σήμερα η μετάβαση απαιτεί τη διαμόρφωση του συνειδητού υποκειμένου που θα διεκδικήσει και θα διαμορφώσει μια εντελώς καινούργια πραγματικότητα, η οποία μόνον ως δυνατότητα προκύπτει από την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Σ' αυτά τα πλαίσια, στη σχέση ηθοποιού και θεατή που προσδιορίζει διαλεκτικά τη σχέση του ατόμου προς την κοινωνία, ο ρόλος του ηθοποιού αποχτά καθοριστική σημασία.

Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό χρειάζεται μια θαρραλέα στάση απέναντι στο μαρξισμό, μια μαρξιστική αντιμετώπιση του ίδιου του μαρξισμού. Αυτό σημαίνει ότι ο μαρξισμός πρέπει να αντιμετωπιστεί όχι ως ένα κλειστό, ανιστορικό σύστημα, όχι ως συμβολικό μουσειακό απολίθωμα, αλλά ως δυναμική θεώρηση, τέτοια που η επάρκειά της να μπορεί ν' αναδειχτεί όχι μέσα από τη στείρα επανάληψη της αλλά από την αντιπαράθεσή της με τις σύγχρονες αντιθέσεις τις οποίες ούτε μπορούσε να προβλέψει ούτε, πολύ περισσότερο, να επιλύσει· πόσο μάλλον αν λάβουμε υπόψη μας τις σημαντικές μεταβολές μέσα στα πλαίσια του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Με δεδομένο ότι στα πλαίσια ενός άρθρου σαν και τούτο είναι αδύνατο να αναπτυχθεί ένα τόσο σημαντικό ζήτημα, θα σταθούμε σε ορισμένες σκέψεις, ακολουθώντας μέχρι ένα σημείο την εις άτοπον απαγωγή.

Αξίζει ίσως να αναφέρουμε - ιδιαίτερα μετά το διάλογο που άνοιξε γύρω από τα «οικουμενικά-υπερταξικά» προβλήματα και έφτασε να αναγάγει ακόμα και την αστική τάξη σε φορέα υπέρβασης της βαρβαρότητας - ότι η αστική τάξη παρά το αναμφίβολο γεγονός ότι βιώνει τους κινδύνους του άναρχου, μη σχεδιοποιημένου χαρακτήρα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και υφίσταται την αποξένωση μέσω των αντιθέσεων συσσώρευσης-κατανάλωσης, έχει και είναι, όπου η χαρά ταυτίζεται με το κέρδος και η λύπη με τη ζημιά, συγκροτεί την καθαυτό τάξη που από τη μια βολεύεται με τον καλύτερο τρόπο στην αποξένωση, από την άλλη δεν έχει κανένα λόγο - το αντίθετο μάλιστα - να θέσει σε αμφιβολία την εκμετάλλευση και την αδικία, πόσο μάλλον τη μισθωτή εργασία, που τη συντηρεί και την αναπαράγει· κι αυτό παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο ανταγωνισμός την ωθεί στην αντικατάσταση της ζωντανής από την αποκρυσταλλωμένη εργασία.

Στο άλλο άκρο, οι καταπιεσμένοι των χωρών του τρίτου κόσμου ή ακόμα και το

λούμπεν προλεταριάτο, παρά την ποσοτική διεύρυνσή τους είναι προφανές ότι αυτό που αναζητούν - κι εδώ ο Μαξ είχε απόλυτο δίκιο - είναι να λύσουν τις άμεσες βιοτικές τους ανάγκες και, στην καλύτερη περίπτωση, να αντιμετωπιστούν με τους ίδιους όρους όπως οι εκμεταλλεζόμενοι των αναπτυσσόμενων χωρών, να έχουν κι αυτοί «δικαίωμα» στον οικονομικό καταναγκασμό τους.

Τα μεσαία μη μισθωτά στρώματα, οι «ελεύθεροι» επαγγελματίες αυτό που προσδοκούν είναι να μείνουν «ελεύθεροι» και, αν μπορέσουν, να μετατραπούν σε μεγαλοεπιχειρηματίες. Το ίδιο σε μεγάλο βαθμό ισχύει και για την αγροτιά, στο βαθμό που δεν έχει μετατραπεί σε μισθωτή. Ενώ εδώ ισχύει πολύ πιο έντονα η δύναμη των προκαταλήψεων, της σταθερότητας των συμπεριφορών και της παράδοσης.

Απομένουν οι μισθωτοί που δεν ανήκουν στην αστική τάξη, η διανοήση και η νεολαία. Εδώ τα πράγματα γίνονται πιο σύνθετα: γιατί από τη μια δεν έχουμε, όσον αφορά τις δύο τελευταίες κατηγορίες, να κάνουμε με τάξεις κι, από την άλλη, ο γνωστός ορισμός της τάξης του Λένιν - που ας μας επιτραπεί να θεωρήσουμε ότι δόθηκε έχοντας κατά νου να φωτογραφίσει και να θεωρητικοποιήσει την ανωτερότητα του προλεταριάτου - αν εφαρμοστεί στους μισθωτούς, από τη μια τους διαφοροποιεί σε διάφορες τάξεις, στρώματα και ομάδες, από μια άλλη όμως οπτική γωνία τους ενοποιεί απέναντι στο κεφάλαιο²³. Πέρα οστούσο από την όποια κατηγοριοποίηση η οποία δεν έχει μόνον τυπικό χαρακτήρα και η οποία απαιτεί σοβαρή μελέτη, το γεγονός είναι ότι η εργατική τάξη με την έννοια του βιομηχανικού προλεταριάτου που ασκεί χειρωνακτική εργασία τείνει να μειωθεί λόγω της αντικατάστασης της ζωντανής από την αποκρυσταλλωμένη εργασία, ενώ ταυτόχρονα ένα τμήμα αυτής της τάξης τείνει να περιθωριοποιηθεί στα πλαίσια των κοινωνιών των δύο τρίτων. Από μια άλλη οπτική γωνία η τάση αντικατάστασης της χειρωνακτικής από την πνευματική εργασία στα πλαίσια και αυτής της υλικής παραγωγής αφαιρεί από το παραδοσιακό προλεταριάτο ορισμένες από τις προϋποθέσεις τις σχετιζόμενες με την υλική παραγωγή που το καθιστούσαν, με βάση το κλασικό μαρξιστικό σχήμα, δύναμη νεκροθάφτη του καπιταλισμού.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι μεγάλο τμήμα της σύγχρονης ενεργού εργατικής τάξης δεν έχει μόνο τις «αλυCIDες να χάσει» αλλά και έναν τρόπο ζωής, τον οποίο φαίνεται περισσότερο να μιμείται ή να θέλει να προσεγγίσει παρά να ανατρέψει. Μ' άλλα λόγια η αντεπανασταση ριζώνει και στους ίδιους τους δυνάμει επαναστάτες ως μορφή ψυχικής πραγματοποίησης²⁴ η οποία συχνά ενισχύεται με την αντικατάσταση της ποινής από την ανταμοιβή. Έτσι, αυτό που επιδιώκει και διεκδικεί η σύγχρονη εργατική τάξη μέσα από το ριζοσπαστικό ρεφορμισμό είναι στην καλύτερη περίπτωση, η καλύτερευση των υλικών συνθηκών ζωής της στα πλαίσια της κυρίαρχης κλίμακας αξιών, η προς όφελός της δικαιότερη κατανομή της πίττας, δίχως να θίγει ούτε τον τρόπο παραγωγής ούτε το ίδιο το ποιοτικό της περιεχόμενο.

Από αυτή τη σκοπιά και κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις - με βάση το κλασικό μαρξιστικό σχήμα με τη διαμεσολάβηση του κόμματος - η εργατική τάξη θα μπορούσε να έχει ένα σημαντικό ρόλο στον αγώνα για την άρση της εκμετάλλευσης

που αποτελεί θεμελιακή προϋπόθεση της άρσης τόσο της αστικής ηγεμονίας - η οποία σε τελευταία ανάλυση θεμελιώνεται στην κατοχή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας-όσο και της αποξένωσης. Όμως πέρα από το γεγονός ότι αυτό το κόμμα διαμεσολαβητής, του οποίου ο ρόλος είναι να συμβάλει καθοριστικά στην απόκτηση της συνειδητής αίσθησης του ιστορικού ρόλου της τάξης, δεν υπάρχει, ακόμα και αν υπήρχε νομίζω ότι αυτό δεν σημαίνει ότι αυτή η τάξη θα ένιωθε ως ζωτική ανάγκη την υπέρβαση της αποξένωσης, την επανάκτηση της χαμένης ανθρώπινης ουσίας της, την άρση της πραγματοποίησης, με άλλα λόγια την ολοκληρωτική χειραφέτησή της στα πλαίσια μιας αυτοδιευθυνόμενης ακρατικής κοινωνίας.

Το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης, όπου γινόταν λόγος για διεφθαρμένο καπιταλισμό και ταυτόχρονα οργανώνονταν πενταετή προγράμματα για να τον ξεπεράσουμε ²⁵, είναι ίσως το πιο τρανταχτό παράδειγμα μιας λογικής ενσωμάτωσης σε παγκόσμιο επίπεδο που υποφώσκει στην εργατική τάξη και την οποία μέχρι σήμερα τα εργατικά κόμματα ενέτειναν. Η ίδια λογική, ακολουθώντας το λαθεμένο μεθοδολογικό διαχωρισμό του Γκράμσι και αντιστρέφοντας την αξιολόγησή του, οδήγησε στην απολυτοποίηση του ρόλου της δύναμης και του καταναγκασμού ως πιο άμεσα αποτελεσματικών για μια ποσοτική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, σε βάρος της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, με αποτέλεσμα μια οικονομίστικη, μηχανιστική υλιστική αντιμετώπιση της πραγματικότητας και μια εργαλειακή θεώρηση του κράτους.

Όσον αφορά τη διανόηση και, πέρα από το γεγονός ότι και αυτή στη μεγάλη της πλειοψηφία για να «φτάσει» ή να «γίνει» υποτάσσεται, είναι ξεκάθαρο ότι ένα κίνημα της διανόησης χωρίς τη συμμετοχή των μαζών παραμένει σεκταριστικό» ²⁶.

Μένει η νεολαία, η οποία, τουλάχιστον στα πλαίσια των σύγχρονων κινημάτων, και σε αντίθεση με το εργατικό κίνημα, είναι η μοναδική που μαζικά αρνείται το όποιο πολιτικό κατεστημένο, που θέτει σε αμφισβήτηση το ρεαλισμό του ανορθολογισμού, που θέτει αιτήματα τα οποία υπερβαίνουν συνολικά την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Εδώ βέβαια δεν έχουμε να κάνουμε με τάξη αλλά με μια γενιά που συνήθως όταν ωριμάσει και κυρίως όταν υποχρεωθεί να αποδεχθεί τον οικονομικό καταναγκασμό, σε μεγάλο βαθμό ενσωματώνεται. Για την ώρα όμως είναι η μόνη που ονειρεύεται τον ου-τόπο, η μόνη που τρομάζει το κατεστημένο μέσα από την συνολική της άρνηση. Το ζήτημα βέβαια είναι κατά πόσο τούτη η νέα γενιά, ποιά τμήματά της και με ποιές οργανωτικές μορφές θα αναζητήσει κάτι παραπέρα από την ενσωμάτωσή της, κατά πόσο θα θελήσει να αξιοποιήσει τις αντικειμενικές δυνατότητες που υπάρχουν για τη χειραφέτηση της προσωπικότητας. Η σημερινή ριζοσπαστική άρνησή της αποτελεί μια ελπίδα, που ενισχύεται από το γεγονός ότι η βαρβαρότητα και η αποξένωση έχουν φθάσει σε τέτοιο οριακό σημείο, ώστε εκείνοι οι οποίοι έχουν ήδη γευτεί την κοινωνία της αφθονίας και την αστική δημοκρατία σε όλο τους το μεγαλείο δίχως να έχουν προλάβει να ενσωματωθούν μπορεί να οδηγηθούν μέσα από αυτή τους την άρνηση ν' αναζητήσουν μια νέα ποιότητα ζωής, νέες αξίες, νέες μη πραγματοποιημένες ανθρώπινες σχέσεις και να θέσουν, έτσι, σε αμφισβήτηση την αστική κρατική ηγεμονία.

Στην προκειμένη περίπτωση θα έχουμε μια αντιστοιχία υλικών συνθηκών, ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και υποκειμενικού παράγοντα, τέτοια που να επιτρέπει την υπέρβαση της κρατικής μορφής οργάνωσης της κοινωνίας, κάτι που ούτε οι παραγωγικές δυνάμεις ούτε ο υποκειμενικός παράγοντας της βιομηχανικής κοινωνίας, επέτρεπαν. Η αμφισβήτηση της αστικής κυριαρχίας και της αστικής ηγεμονίας είναι συνεπώς πιθανή μόνον από τους σημερινούς νέους ανθρώπους οι οποίοι απεχθάνονται τον τρόπο ζωής που τους προσφέρεται, αρνούνται ν' αποδεχθούν ως «φυσική κατάσταση» την υποταγή στον οικονομικό καταναγκασμό, χλευάζουν την αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία που τους μυθοποιούν, αρνούνται να υποταχθούν για να φθάσουν. Κι αυτή η κριτική, αρνητική στάση είναι στην ιστορική περίοδο που διανύουμε πολύ πιο επαναστατική από την όποια καταφατική στάση.

Το μικρό εκείνο τμήμα της διανόησης που πνίγεται από την αποξένωση και τη συνολικότερη βαρβαρότητα ή και που η φύση της ενασχόλησης του αυτονομείται σχετικά από τον οικονομικό καταναγκασμό, μπορεί κι αυτό να συμβάλλει με τη θεωρία και την πράξη του σ' αυτήν την αμφισβήτηση, κυρίως στο επίπεδο της ανάδειξης των νέων αξιών, της «ουτοπίας» που προσφέρεται στην ανθρωπότητα, της αναβάθμισης του θεωρητικού στοχασμού. Όσο για τα τμήματα εκείνα του νέου συλλογικού εργαζόμενου που έχουν τη δυνατότητα να υπερβούν τον οικονομισμό, αυτά μένει να εντοπιστούν με κριτήριο τη δύναμη στάση τους απέναντι όχι μόνο στην εκμετάλλευση αλλά και την αποξένωση. Ίσως η όλο και αυξανόμενη μάζα των πνευματικά εργαζομένων στην υλική παραγωγή και όχι μόνο, μέσα από τις αντιθέσεις που γεννά η νέα τεχνολογία κι από την πίεση της αλλοτριωτικής βαρβαρότητας, να μπορέσει να υλοποιήσει αυτό που η εργατική τάξη της βιομηχανικής κοινωνίας δεν μπόρεσε.

Στην κάθε περίπτωση, μια νέα αντιεξουσιαστική ηγεμονία, ένα νέο αντιεξουσιαστικό μέτωπο δεν μπορεί παρά να συγκροτηθεί στη βάση της αποκάλυψης της κυρίαρχης ιδεολογίας και της στρεβλής συνείδησης, της άρνησης των κυρίαρχων αξιών, η οποία από την ίδια της τη φύση εμπεριέχει και το θετικό, και μάλιστα ένα θετικό καθόλα υλιστικό, και κάθε άλλο παρά βολονταριστικό. Ίσως, όπως έγραφε ο Μαρκούζε, «η δυστυχισμένη συνείδηση να είναι η μόνη που μπορεί να νοιώσει την απόλυτη ανάγκη του μετασχηματισμού και της υπέρβασης της δεδομένης τάξης πραγμάτων»²⁷ και μια τέτοια δυστυχισμένη συνείδηση να μπορέσει να αναπτυχθεί ως ιστορική Υποκειμενικότητα μέσα από την άρνηση της ικανοποίησης που προσφέρει η παρούσα τάξη πραγμάτων, δηλαδή να πραγματοποιήσει ένα άλμα προς την ελευθερία, «καταλαβαίνοντας τον κόσμο για να τον αλλάξει». Αυτός είναι κι ο μοναδικός τρόπος για να λυθεί η αντίθεση που προκύπτει από την αναγκαιότητα ύπαρξης μιας άλλης κοινωνίας για ν' αναδειχτούν νέες αξίες, και την αναγκαιότητα ανάδειξης νέων αξιών για να πραγματοποιηθεί ο κοινωνικός μετασχηματισμός.

Υποσημειώσεις

1. Φρ. Νίτσε, *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*.
2. Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία εδώ το γεγονός ότι ο Μακιαβέλι ταίτιζε το κράτος με τον Ηγεμόνα.
3. Το γεγονός της πρωτοεμφάνισης κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής στην Ιταλία και στη Φλάνδρα και της εδραίωσής τους ως κυρίαρχων πιο πριν σε άλλες χώρες, σε συνδυασμό με τις φεουδαρχικές παλινορθώσεις της Ιταλίας, έχει ιδιαίτερη ιστορική σημασία. Αποδεικνύει ότι ένας τρόπος παραγωγής μπορεί να κυριαρχήσει σε μια άλλη χώρα απ' αυτήν που πρωτοεμφανίστηκε και ακόμα ότι η όποια παλινορθωση δεν αποτελεί και απόδειξη οριστικής αποτυχίας.
4. Βλέπε Πέρυ Άντερσον, *Το απολυταρχικό κράτος*, εκδ. Οδυσσέας, 1986, σελ. 167.
5. Βλέπε A. Gramsci, «Notes sur Machiavel, sur la politique et sur le Prince moderne», στο *Gramsci, textes*, Ed. Sociales, 1983, σελ. 256.
6. Στο J.J. Chevallier, *Les Grandes oeuvres politiques*, Armand Colin, 1968, σελ. 27.
7. Βλέπε Τόμας Χομπς, *Λεβιάθαν*, εκδ. Γνώση, 1989, τ. 1, σελ. 195.
8. Βλέπε Γράμμα του Ένγκελς, στο Marx-Engels, *Correspondence*, Ed. du Progres, σελ. 429.
9. Βλέπε Κ.Μπ. Μακφέρσον, *Ατομικισμός και ιδιοκτησία*, εκδ. Γνώση.
10. Κ.Μπ. Μακφέρσον, στο ίδιο, σελ. 340.
11. J.J. Rousseau, *Discours sur l' origine et les fondements de l' inegalité parmi les hommes*, σελ. 116, εκδ. 1754.
12. J.J. Rousseau, *Du Contrat social*, σελ. 59.
13. J. J. Rousseau, στο ίδιο, σελ. 40.
14. J.J. Rousseau, *Κοινωνική Ανισότητα*, εκδ. Δαρεμά, 1963, σελ. 53.
15. Βλέπε J. Plamenatz, *Man and Society*, Volume two, σπ. σελ. 169.
16. F. Hegel, άτιτλο χειρόγραφο, βλέπε *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 4, 1989, μετάφραση Γ. Σταμάτη.
17. Βλέπε H. Lefebvre, *Η Κοινωνιολογία του Μαρξ*, σελ. 32.
18. Το γεγονός ότι το κράτος μπορεί να γεννηθεί και στη βάση κοινής ιδιοκτησίας, όπως συνέβει στον ασιατικό τρόπο παραγωγής, ήταν φυσικό να ενοχλεί τη Σοβιετική γραφειοκρατία της σταλινικής περιόδου κι έτσι αυτή έσπευσε να εξαφανίσει τον ασιατικό τρόπο από τη μαρξιστική ορολογία και προβληματική.
19. Είναι προφανές ότι αν η ιδεολογία εκληφθεί μ' αυτό το περιεχόμενο το οποίο αποτελεί και το κλασικό της περιεχόμενο ως φιλοσοφικής κατηγορίας, τότε κάθε άλλο παρά έχουμε να κάνουμε σήμερα με το τέλος των ιδεολογιών. Για να υποστηριχθεί μια τέτοια άποψη έπρεπε πρώτα ν' αλλάξει το περιεχόμενο της έννοιας της ιδεολογίας, να ιδεολογοποιηθεί κι αυτό, δηλαδή να παρουσιαστεί στρεβλά, κάτι που πρωτοπραγματοποίησε ο Bell η αλήθεια είναι με μεγάλη απήχηση.
20. Βλέπε Πέρυ Άντερσον, *Θεωρίες για το τέλος της ιστορίας*, εκδ. Στάχυ, 1994.
21. Βλέπε Μαξ Χορκχάμερ, «Εξουσία και οικογένεια», στο *Φιλοσοφία και Κοινωνική Κριτική*, εκδ. Ύψιλον, 1984, σελ. 81.
22. Χέρμπερτ Μαρκούζε, «Παρατηρήσεις για έναν επαναπροσδιορισμό της κουλτούρας», στο *Τέχνη και μαζική κουλτούρα*, εκδ. Ύψιλον, 1984, σελ. 37.
23. Βλέπε Lojkin, *La révolution informationnelle*, ed. P.U.F, 1992, όπως και σε άλλα έργα του ίδιου συγγραφέα όπου οι μηχανικοί, οι τεχνικοί και ορισμένα στελέχη των επιχειρήσεων υποστηρίζεται ότι προσεγγίζουν την εργατική τάξη στα πλαίσια μιας ενοποιητικής διαδικασίας μπλε και άσπρων κολάρων.
24. Ράσελ Τζακόμπι, *Κοινωνική Αμνησία*, εκδ. Ύψιλον, 1983, σελ. 115.
25. Βλέπε Ernst Bloch, *Ουτοπία και Επανάσταση*, εκδ. Έρασμος, 1985, σελ. 34.
26. Ernst Bloch, στο ίδιο, σελ. 35.
27. Χ. Μαρκούζε, «Λόγος και Ιστορία» (Συζήτηση με τον Λυούν Γκόλντμαν) στην *Ecole Pratique des Hautes Etudes του Παρισιού 1962*, στο *Τέλος της Ουτοπίας*, εκδ. Ύψιλον, 1985, σελ. 103.

